

Persian and Arabic Origins of Elements in Folk Bakhtiari Poetry

Seyyed Mehdi Dadras*¹

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran.

Received: 08/01/2020
Accepted: 01/26/2021

* Corresponding Author's E-mail:
sm.dadras@urmia.ac.ir

Abstract

The present article is a comparative study between folk Bakhtiari poetry and classical Persian literature which attempts to trace a number of Bakhtiari poetical items to classical Persian poetry by adopting a historical approach. These common items can be divided as follows: images and depictions, literary collocations, historio-literary allusions, and customs used to create imagery. Although in some cases these are mere accidental similarities, they seem to originate in the shared past of these people, especially due to the isolation of the Lurs from the written tradition of Persian literature that questions the possibility of direct borrowing. However, a number of elements of Luri poetry are undoubtedly taken from Persian literature. The influence of Persian literature is seen more clearly in Bakhtiari allusions to Iranian legends, particularly those of the *Shahnameh* of Ferdowsi. Finally, considering the deep and old relationship of Persian and Arabic literature, a comparison has been carried out between Bakhtiari poetry and the *Mu'allaqāt* - as an example of the earliest Arabic poems.

Keywords: Comparative literature; folk Bakhtiari poetry; classical Persian poetry; philology; *Mu'allaqāt*.

Introduction

Research Background

V. A. Zhukovsky (1922, translated into Farsi by Shafaghi and Dadras, 2017) was the first scholar to prepare the collection of Bakhtiari folk poems. At the same time, Zhukovsky has refrained from deliberation on the literary value of these materials.

Lorimer (1954) marked the major literary devices of Bakhtiari poetry in an article and criticized its literariness, but did not address the relevance between the Bakhtiari and Persian poetic contents.

Among Iranian scholars, the late Hossein Pejman Bakhtiari has referred to the meter of Bakhtiari poetry (see Davari, 1965, p. 28).

Dadras and Shafaghi (see Zhukovsky, 1922, translated into Farsi by Shafaghi and Dadras, 2017, pp. 179-213) have provided the Persian origins for the poetic expressions and contents seen in the Bakhtiari poems within the “Elaboration on Verses” section.

“The Images and Description of Beloved in Bakhtiari’s Folk Poems” (Zaheri Abdeh Vand & Karimi Nouraldin Vand, 2019) is a remarkable paper among the recent studies, as it renders a comparative study of Persian poetry and Bakhtiari in a distinct subject of interest.

Goals, questions, and assumptions

Conversance with Bakhtiari literature may serve in the study of Persian literature by the virtue of two features. First, the Bakhtiari dialect is deemed one of the closest relatives of the Persian language. Given its geographical proximity to southwestern Iran as the lands of origins for Middle Persian, the historical study of the Bakhtiari dialect is crucial in unearthing the roots of New Persian (Dari) and its literature. Secondly, the nomadic life of these natives, their isolation from the urban societies, and the prevailing illiteracy among the earlier generations all have highlighted the relevance of conversance with the dialect. In essence, if a common literary element, for instance, is simultaneously observed in Lori and Persian literature in that case, the element could both serve as a testament to its long history,

denoting the element's inheritance from a sole origin in these two languages. Conversely, the presence of element in both languages could be regarded as evidence of the Dari literature's hold on the remotest and most formidable lands of the nation.

Discussion

The common elements between the Bakhtiari and Persian poetries could be classified into the following categories.

1. Images and Depictions

The images and depictions imply imagery techniques that include similes, metaphors, metonymies, allusions, among others. For example, “likening a horse's ear to a dagger”, “bloody beard”, “partridge and hawk”, “caravan of sorrow”, “spear of sun”, “likening snow to a warrior”, “leopard's coloration”, “green dagger”, and so forth.

2. Collocations

The term “collocation” is regarded beyond its linguistic and literary meanings (see Shafiei Kadkani, 1998, "The Magic of Proximity"), within this study's context. Accordingly, the term is used to signify the mere affiliation or synchronicity of particular words that have gained idiomatic status, the recurrences of which deemed striking in both Persian and Bakhtiari literature. One could argue that the following cases, except for one case (Baghdad and Tabriz), have been introduced into the Persian and Bakhtiari poetries from common origins, and Persian poetry acting as the origin of its Bakhtiari counterpart is far-fetched: *čārpāy-i kōsa* “thin-bearded beast of burden,” *rastigārī az dard* “salvation from pain,” *gōr-i tang u tār* “narrow and dark grave,” “Baghdad and Tabriz,” and *tīr u taqdīr* “arrow and destiny.”

3. Historical and literary references and allusions

These few cases designate that Iranian myths, particularly Ferdowsi's *Shahnameh*, have gained the most widespread recognition among the Iranian nationals and ethnic groups. In contrast, official and court literature were not much favored or familiar to this class. Among these allusions are "Rostam", "Shirin and Farhad", "Khosrow and Shirin", "Bijan and Manijeh", and "the Qizilbash."

4. Customs

Inherently, cultural and indigenous customs and traditions cannot be contained within poetic contents, but here three ancient customs are referred to by anonymous Bakhtiari poets in the conception, listed as "hauling provisions for an army with a buffalo", "beaver pelts", and "lock of hair as a token".

There is an extensive historical association between Persian and Arab literature and some Arabic elements pervade in Bakhtiari literature through Persian. The final part of the paper is devoted to themes common in Arabic and Bakhtiari literature. The Arabic evidence of this section is all taken from the *Mu'allaqat* (2011), the oldest selection of Arabic poetry.

Conclusion

These similarities between Persian literature and Bakhtiari poetry, despite mere coincidence at times, appear to be often rooted in the shared past of these nations. Given the isolation and remoteness of the Lur tribes, borrowing and adapting from Persian written literature are not much common in Bakhtiari literature. Nevertheless, some themes in Lori poetry are indeed taken from Persian literature. The impact of Persian literature is more evident in the allusions of Bakhtiari poems to Iranian myths, particularly Ferdowsi's *Shahnameh*, all of which presumably arising from oral origins.

References

- Ayati, A. (trans) (2011). *Mu'allaqat (The Suspended Poems)*. Soroush.
- Davari, B. (1965). *Bakhtyari proverbs* (in Farsi). Tahoori Bookshop.
- Lorimer, D. L. R. (1954). The popular verse of the Bakhtiāri of S. W. Persia – I. *BSOAS*, 16(3), 542-555.
- Shafiei Kadkani, M. (1998). The magic of proximity (in Farsi). *Bukhara*, 2, 16-26.
- Zaheri Abdeh Vand, I., & Karimi Nouraldin Vand, R. (2019). The images and description of beloved in Bakhtiari's folk poems (in Farsi). *Culture and Folk Literature*, 7(26), 101-128.
- Zhukovsky, V. A. (2017). *Materials for the study of Bakhtiari dialect* (translated into Farsi and edited by Mehdi Dadras and Maryam Shafaghi). Allameh Tabataba'i University Press.

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری

سید مهدی دادرس^{*}

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۱ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۷)

چکیده

مقاله حاضر مطالعه‌ای تطبیقی میان شعر عامه بختیاری و ادبیات کلاسیک فارسی است که با رویکردی تاریخی می‌کوشد سرچشمه‌ها و ریشه‌های پاره‌ای از مضامین شعری بختیاری را در شعر کهن فارسی شناسایی کند. این مضامین در چند دسته اصلی قرار می‌گیرند: تصاویر (صور خیال) و توصیفات، باهمایی‌ها، تلمیحات تاریخی - ادبی، و رسوم که دستمایه مضمون‌آفرینی قرار گرفته‌اند. وجود این مضامین مشترک، گرچه گاه چیزی جز تصادف و توارث نیست، اما به نظر می‌رسد اغلب در گذشته مشترک این اقوام ریشه داشته باشد، زیرا به دلیل انزوا و دورافتادگی اقوام گُر از جریان ادبیات مکتوب فارسی، اقتباس و اخذ مستقیم از این ادبیات چندان گسترده نیست؛ هرچند بی‌شک برخی مضامین شعر گُری برگرفته از ادب فارسی است. تأثیر ادبیات فارسی را به وضوح می‌توان در تلمیحات اشعار بختیاری به افسانه‌های ایرانی، خاصه شاهنامه فردوسی، دید. در پایان، با نظر به پیوند عمیق و دیرینه ادب پارسی و تازی، مقایسه‌ای نیز میان مضامین مشترک در اشعار بختیاری و معلقات سبع - به منزله نمونه‌ای از شعر کهن تازی - صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، شعر عامه بختیاری، شعر کلاسیک فارسی، فیلولوژی، معلقات سبع.

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

*sm.dadras@urmia.ac.ir

۱. مقدمه

گویش بختیاری از جمله گویش‌های ایرانی نو و متعلق به شاخه جنوب غربی این خانواده زبانی است (رضائی باغبیدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۰)، و گویشوران آن عمدتاً در استان‌های خوزستان، چهارمحال و بختیاری، اصفهان و لرستان سکونت دارند. پیشینه مطالعات این گویش به عصر ناصری بازمی‌گردد و ایران‌شناسان غربی در این حوزه پیشتاز هستند که در بخش بعدی مقاله از شماری از آنان یاد خواهد شد. مطالعات به زبان فارسی نیز خاصه پس از تأسیس رشته زبان‌شناسی در دانشگاه‌های ایران و توجه بیشتر به خرده‌فرهنگ‌ها و گویش‌ها، شتاب گرفت که به تبعیت از پیشینه و سنت غربی، عمدتاً حول توصیف زبان‌شناختی، ثبت مواد گویشی و واژه‌نامه‌نویسی صورت گرفته است. به این ترتیب، تا حدودی طبیعی می‌نماید اگر بررسی ادبیات بختیاری — همچنان که نگارنده باور دارد — تا حدودی مغفول مانده باشد. خوشبختانه تا به امروز آثار ارزشمند فراوانی در زمینه ضبط اشعار محلی بختیاری، و نیز معرفی موضوعات و مضامین این اشعار تألیف شده، اما مطالعه تاریخی و مأخذیابی شعر بختیاری تاکنون چندان بررسی نشده است.^۱ پژوهش حاضر گامی نخست در این راستا و درحقیقت نوعی مطالعه تطبیقی میان شعر عامه بختیاری و شعر کهن فارسی است که با رویکردی فیلولوژیک^۲ می‌کوشد سرچشمه‌ها و ریشه‌های پاره‌ای از عناصر شعری بختیاری را در ادب فارسی شناسایی کند.

شناخت ادبیات بختیاری از دو جنبه می‌تواند در مطالعات ادبیات فارسی سودمند و روشنگر باشد. نخست، از این رو که گویش بختیاری و به‌صورت کلی گویش‌های لُری از نزدیک‌ترین خویشاوندان زبان فارسی به‌شمار می‌روند، و نظر به موقعیت جغرافیایی آن‌ها، یعنی جنوب غربی ایران که خاستگاه و منطقه پیدایش فارسی میانه (زبان پهلوی) بوده است، بررسی تاریخی این گویش‌ها — چه از منظر زبانی و چه ادبی — در کشف سرچشمه‌های فارسی نو (دری) و ادبیات آن، ضرورت دارد. دومین مسئله‌ای که در بررسی تطبیقی ادبیات لری و فارسی بسیار معنادار و بر تفسیر یافته‌ها اثرگذار است، زندگی ایلایاتی این قوم، و درنتیجه، دورافتادگی آن از جامعه شهری و عدم رواج سوادآموزی^۳ و کتابت (چه به فارسی و چه به لُری^۴) در میان آن‌ها، در اعصار پیشین

است؛ به این معنا که اگر برای مثال عنصر ادبی مشترکی در ادبیات لری و فارسی یافت شود، در عین حال، هم گواهی از پیشینه دیرینه آن تواند بود که از سرچشمه واحدی به این دو گونه زبانی به ارث رسیده است؛ و برعکس، می‌تواند شاهی از نفوذ ادبیات دری حتی به دورافتاده‌ترین و صعب‌العبورترین نقاط این سرزمین تلقی شود که البته راستی آزمایی تفسیر دوم منوط به قراین و شواهد تاریخی موردی است. آنچه محملی برای این دو پیش‌فرض متقابل فراهم کرده، از یک‌سو، تأثیرپذیری ادبیات لری و بختیاری از ادبیات فارسی است؛ برای نمونه، وام‌گیری برخی اوزان عروضی (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، صص. ۲۹-۳۰)؛ و از سوی دیگر، استقلال نسبی آن از ادبیات فارسی است که نمونه‌اعلای آن وزن «هجایی» اشعار لری است که در شعر پهلوی ریشه دارد.^۵ به هر حال، تا زمانی که وجود سرچشمه واحد برای عنصری مشخص، اثبات نشود، باید فرض را بر تأثیر ادب فارسی بر شعر لری گذاشت.

در این مقاله، نگارنده شواهدی از مضامین و تعبیرات کهن شعر دری را در اشعار بختیاری گردآوری و مأخذیابی کرده که ماحصل انس وی با اشعار محلی بختیاری و قیاس ذهنی مداوم و ناگزیر آن با متون کلاسیک فارسی، و خلاصه یادداشت‌های او در سالیان دراز است.

۲. پیشینه پژوهش^۶

ژوکوفسکی (۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶) نخستین محقق است که به شکل جدی گردآوری اشعار عامه بختیاری را آغاز کرد؛ با وجود این، وی در زمینه ارزش ادبی این مواد اظهارنظری نکرده است. به نظر می‌رسد اهتمام ویژه این ایران‌شناس روس به ثبت شعر بختیاری سبب اظهاراتی از قبیل نمونه زیر، در دیگر منابع روسی شده باشد: قبایل لر و بختیاری دارای فرهنگ عامه هستند و به خصوص ترانه‌های ایشان فراوان و غنی می‌باشد که دانشمندان روسی برای بررسی آن‌ها کوشش فراوان کرده‌اند. بختیاریان چنین می‌گویند: «ما دریایی خروشانیم و ترانه‌های ما را پایان نیست. اگر آنچه را در دست است و از نیاکان به ما رسیده و آنچه را اکنون از میان دو لبان

افراد خلق از نو پدید می‌آید گرد آوریم، بیش از یک و دو شاهنامه فردوسی خواهد شد» (ارانسکی، ۱۹۶۰، ترجمه کشاورز، ص. ۳۱۲).

لریمر (Lorimer, 1954) در مقاله‌ای مهم‌ترین شگردهای زبانی شعر بختیاری را برشمرده و به نقد ادبیت آن پرداخته، اما از پیوند مضامین شعری بختیاری با شعر فارسی سخن نگفته است.

در میان پژوهشگران ایرانی حسین پژمان بختیاری به وزن شعر بختیاری اشاره‌هایی کرده است (داوری، ۱۳۴۳، ص. ۲۸). همو در توضیح اصطلاح «درد کسی را چیدن» در شعر خود به گویش بختیاری، به بیتی از حافظ اشاره کرده است: «حافظ همین ترکیب را که به معنی درد کسی را به جان خریدن است در مطلع غزلی آورده فرماید: بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم/ بیا کز چشم بیمارِ هزاران درد برچینم» (همان، صص. ۴۴-۴۵).

دادرش و شفقی (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرش، ۱۳۹۶، صص. ۱۷۹-۲۱۳) در بخش «توضیحات ابیات» — که درواقع تعلیقاتی است که بر اثر ژوکوفسکی نگاشته‌اند — در موارد متعددی، اصل فارسی‌تعبیر و مضامین شعری بختیاری را متذکر شده‌اند. در اینجا برای رعایت اختصار، تنها به ذکر شماره صفحات این موارد بسنده می‌شود: «دل باختن و بازار» (ص. ۱۷۹)، «تشبیه به چشم گاو» (ص. ۱۸۱)، «تشبیه به مفتول» (ص. ۱۸۱)، «موش و انبار» (ص. ۱۸۳)، «ستاره در آسمان، ماهی در دریا» (ص. ۱۸۳)، «کلاه کج نهادن» (ص. ۱۸۴)، «چوب‌دستی و بی‌چیزی» (ص. ۱۸۶)، «شمشیر زیر رکاب» (ص. ۱۸۷)، «هندوی ناپاک» (ص. ۱۸۷)، «ترنج زر» (ص. ۱۹۹)، «بریدن دُم اسب» (ص. ۱۹۹)، «روم و عرب» (ص. ۲۰۱)، «دست افشاندن» (ص. ۲۰۴)، «زاری بر اطلال و دمن» (ص. ۲۰۵) و «آواز کبک ذری» (ص. ۲۰۷).

از میان پژوهش‌های متأخر، مقاله تصاویر و توصیف‌های پیکر معشوق در اشعار عامه بختیاری از ظاهری عبده‌وند و کریمی نورالدین‌وند (۱۳۹۸) درخور ذکر است که در موضوعی جزئی و مشخص، به مقایسه تطبیقی شعر فارسی و بختیاری پرداخته‌اند. همچنین در زمینه شباهت آیین‌های سوگواری بختیاری با شاهنامه، در دو مقاله پاره‌ای

شواهد شعری گردآوری شده است (نک: فاضلی و پوربختیار، ۱۳۹۵؛ گیلانی و همکاران، ۱۳۹۶).

۳. مقایسه تطبیقی مضامین کهن شعری

به دلیل پیوند تاریخی زبان و ادبیات فارسی با دیگر گویش‌های ایرانی، وجود مضامین، تصاویر و تعبیرات شعری مشترک میان ادبیات رسمی و گویشی، امری بسیار طبیعی و پیش‌بینی‌پذیر است؛ از همین رو، می‌توان حدس زد که درصد بزرگی از مضامین شعر بختیاری نیز با فارسی، مشترک یا اساساً مأخوذ از ادبیات فارسی باشد. در این گفتار آن دسته از مشترکاتی که به ادبیات فارسی امروز رسیده، یا دست‌کم برای خواننده ادبیات معاصر آشناست، کنار گذاشته شده است، و درعوض، عناصر آرکائیک^۷ یا کهنه، که اشتراکشان هم بسیار شگفت است و هم بر پیشینه کهن مشترک دلالت دارند، مورد توجه قرار گرفته‌اند. این عناصر شامل تصاویر (ایماژهای) شعری و توصیفات، باهمایی‌های لفظی و تلمیحات تاریخی - ادبی است. گرچه نگارنده استثنائاً آداب و رسمی را نیز که دستمایه مضمون‌آفرینی قرار گرفته‌اند، به این فهرست افزوده است. گفتنی است که نگارنده به منظور تسهیل خوانش برای خوانندگان غیرزبان‌شناس، و نیز تأکید بر پیوند تاریخی گویش بختیاری و فارسی دری، و همچنین به منزله تلاشی برای ارائه و پیشنهاد رسم الخطی معیار برای گویش بختیاری^۸، بیت یا ابیات بختیاری شاهد را از واج‌نویسی منبع مورد استفاده، به املائی فارسی - البته با اندکی تصرفات^۹ - برگردانده است.

۳-۱. تصاویر و توصیفات

این بخش، به تصاویر ادبی (صور خیال) - شامل تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و جز آن - اختصاص دارد. توصیفات یا اوصاف برخی پدیده‌ها نیز که لزوماً با دانش «بیان» ارتباطی ندارند، اما زائیده نگاه یا توجه شاعرانه‌اند، به این بخش افزوده شده‌اند. برای پرهیز از اطاله، به نقل شواهد بختیاری و معادل آن‌ها در ادب دری بسنده می‌شود:

– تشبیه گوش اسب به خنجر:

هَلْیَوَه گوش خنجری، یال دونه دونه زِ اواسپی گرده زُئِم تا وُر سِکونه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۹۴)
برگردان: «هلیوه، گوش خنجری، یال دانه دانه، از آب اسپید گردن می زنم تا به سکونه».

بسنجید با:

دو گوشش چو دو خنجر آبدار بر و یال فربه میانش نزار
(فردوسی، ۱۳۷۵، ج. ۲/ ص. ۵۳)

– تشبیه بار غم عشق به کوهی خاص:

غَمَمَه سَنجیدُم، پُر آندِکائِه نیم مَنَس تاراز، پارسَنگِس دِلّائِه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۵)
برگردان: «غمم را سنجیدم، اندیکا را فرا گرفته و پُر کرده است. نیم منش به اندازه کوه تاراز است و پاره سنگش به اندازه کوه دلاست».
بسنجید با بیت زیر که در آن مشبه به، نام خاص یکی از کوه هاست:
فراق یار که پیش تو کاه برگی نیست بیا و بر دل من بین که کوه الوند است
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۴۱۷)

سابقه تشبیه «بار غم عشق» به «کوه»، به نخستین متون ادبیات دری می رسد:

دلِ منِ ارزنی، عشقِ تو کوهی چه سایی زیرِ کوهی ارزنی را؟!
(رودکی، ۱۳۸۲، ص. ۱۲)

– بادِ برین و بادِ فُرو دین:

آی صیاذون آی، امروز دادخواستِه صُحو زی باذِ چپ، پَسین باذِ راسته
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۶۰)
برگردان: «ای صیادان، امروز روزِ دادخواست است. صبحِ زود نوبتِ بادِ چپ است، پَسین نوبتِ بادِ راست است».

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

در بیت فوق «اشاره به بادِ راست و بادِ چپ ظاهراً برای افاده مفهوم "گهی پشت بر زین، گهی زین به پشت" به کار رفته است. شاعر می‌گوید که امروز بالأخره اقبال به ما رو خواهد کرد» (همان، ص. ۱۸۵). این مضمون را بسنجید با بیت زیر:

گیتیت چنین آید، گردنده بدین سان هم هم بادِ برین آید و هم بادِ فُرو دین
(رودکی، ۱۳۸۲، ص. ۹۲)

- این سر و آن سر:

زو سِرون و زی خیلون ایکنم چاق چشُم چِ چرخو کُهانه ایکنه پاک
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۶۲)
برگردان: «صبح و شام قلیان می‌کنم چاق. چشمم چون سیلاب کوه‌ها را می‌کند پاک». در گویش بختیاری اصطلاح «زو سِرون و زی سِرون» به معنای «صبح و شام» (برگردان تحت‌اللفظ: از آن سِران و از این سِران)، یادآور «این سر» و «آن سر» (این دنیا و آن دنیا) در بیت زیر است:

بدین سر زین بزرگی نام جویم بدان سر نیکوی فرجام جویم
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۸۱، ص. ۳۲)

- ریشِ خونین:

وُر سِر زرده‌آلون دالی نِشینه ریشِ شَه آمونُلا تال تال به خینه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۶۷)
برگردان: «بر سرِ کوه زرده‌آلون دالی (= کرکسی) می‌نشیند. ریشِ سیاه امان‌الله تار تار به خون آغشته است».

بسنجید با بیت:

ز قارن‌تان نیفزاید همی کین که ریشِ پیر او گشتست خونین
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۸۱، ص. ۶۵)

- کبک و شاهین:

آ حَویو زِ گرْمسیر پَس کیِ ایاهی؟ آ نُمدا ره خانِ گِرِه، چی کَوگِ شاهین
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۹۲)

برگردان: «ای آ حبیب، از گرمسیر پس کی می‌آیی؟. آ نامدار را خان گرفت، چون کبک و شاهین».

بسنجید با بیت زیر:

چنان چون بود مهرافزای رامین چو کبک خسته دل در چنگ شاهین
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۸۱، ص. ۸۴)

– کاروان اندوه:

چُ کُنم؟ کارونِ غَم به راهِ ایاهه یا علی، به تَخْتِ شاذیم نَدِراهه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۰)
برگردان: «چه کنم؟! کاروانِ غم به راه می‌آید. یا علی، کاری کن که به تختِ شادی‌ام درنیاید».

بسنجید با بیت زیر:

تو گفتی در رسیدی هر زمانی از آنده جان او را کاروانی
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۸۱، ص. ۸۵)

– عیار دست‌بسته:

چُ کُنم؟ باریک ولی اَمَشو دودسته چی شاهینِ درِ ایخوره، جاس گرده آسپه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۷۸)
برگردان: «چه کنم؟ باریک ولی امشب دست‌بسته است. چون شاهین چرخ می‌زند، جایش گرده اسب است».

بیت فوق در وصف راهزنی به نام «باریک ولی» است که در منطقه بختیاری همه از نام او می‌هراسیدند. در این بیت اسارت او توصیف شده است که در نهایت به فرار او ختم می‌شود. تصویر «راهزن دست‌بسته» یادآور ابیات زیر است:

سعدی چو پای‌بند شدی بار غم ببر عیار دست‌بسته نباشد مگر حمل
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۶۱۲)
دیده نگه داشتیم تا نرود دل با همه عیاری از کمند نجستیم
(همان، ص. ۶۶۹)

– خیمه زد:

کِیسی (؟) که بووم خیمه زی به مَورون ره و خیمس نید ز وَرِ سوارون
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۷۲)

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

برگردان: «از وقتی که پدرم خیمه زد به آن دنیا، راه به خیمه‌اش نیست، به سببِ کثرتِ سواران».

شاعر می‌گوید: وقتی که پدرم درگذشت، سواران بسیاری برای سوگواری و ادای احترام، خیمه‌اش را احاطه کردند. «خیمه زدن» در معنای «اقامت گزیدن؛ مقام کردن» (در بیت بختیاری، خیمه به آن دنیا زدن) در متون کهن فارسی شاهد دارد:

من که در هیچ مقامی نزد خیمه انس پیش تو رخت بیفکنم و دل بنهادم
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۶۲۶)

در بیت زیر «خیمه زدن» و «روز قیامت»، در کنار یکدیگر به کار رفته که یادآور بیت بختیاری فوق است:

گر شب هجران مرا تاختن آرد اجل روز قیامت زخم خیمه به پهلوی دوست
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۴۵۲)

- به چشم آمدن:

خُت باریک، چو خات هِلِه، نیای به چشُم زِ مِنْ سیصَد نَفَر رَفَدَتِه یَشُم
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۷۸)

برگردان: «تو باریک هستی، چو خایت سپید است، نمی‌آیی به چشمم از میان سیصد نفر طرز راه رفتنت را می‌شناسم».

در فارسی امروز، «به چشم آمدن» به معنای «چشمگیر بودن» است، اما در بیت‌های فوق و زیر، به ترتیب، متضمن معنای «دیده شدن» و «مورد توجه واقع شدن» است:

گُلَم نباید و سروم به چشم درناید مرا وصال تو باید که سرو گل‌بویی
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۸۰۴)

- داغ خاکستر قافله:

کَن کَن مالا دِلَم رَه و دین سون بَیو ریم زال بزیم جا تَش و دی سون
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۶)

برگردان: «هنگامه کوچ ایل‌ها دلم رفت به دنبالشان. بیا برویم زار بزیم بر جای آتش و دودشان».

مضمون فوق با «زاری بر اطلال و دمن» (نک: بخش ۲) از یک مقوله است، اما نگارنده به خصوص به «خاکستر» اشاره دارد. بسنجید با:

رفتیم و داغ ما به دل روزگار ماند خاکستری ز قافله اعتبار ماند
(بیدل دهلوی، شفیع کدکنی، ۱۳۸۴، ص. ۱۷۶)

– چنبر کردن خود بر دیگری:

مو چَوَیله نِیخُهم، تِکی زی به گینه زلفِ یارُم ایخُهم، چَمبر زی به سینه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۴۷)

برگردان: «من گیاه «چویل» را نمی‌خواهم که تکیه زد به گون. زلفِ یارم را می-خواهم که چنبر زد به سینه».

بسنجید با:

در گردن جهان فریبنده کرده دو دست و بازوی خود چنبر
(ناصر خسرو، ۱۳۸۸، ص. ۴۶)

– چهار و هفت:

دِشمنون ز بَهِدِ مو چاره نَذارن گوئیل نیله‌سوار به هفت و چارن
(حسینی، ۱۳۸۶، ص. ۷۳)

برگردان: «دشمنان بعد از من چاره ندارند. برادران نیله‌سوار به هفت و چهارند».

توضیح: نیله‌سوار: سوار اسب نیله؛ در بیت فوق، «هفت» و «چهار» مجازاً در معنای ایلات «هفت‌لنگ» و «چهارلنگ» به‌کار رفته است. مشابه این کاربرد را – البته در اشاره به امهات اربعه و آباء علوی – در رباعی زیر از خیام می‌توان دید:

ای آنکه نتیجه چهار و هفتی وز هفت و چهار دائم اندر تفتی
(خیام، ۱۳۸۱، ص. ۴۰)

– نیزه آفتاب:

شُمشیرِ شاه آسَدُم چی نِیزه آفَتَو هَمسُ که زَنس به گِل دِشمن کُنه تَو
(حسینی، ۱۳۸۶، ص. ۲۹)

برگردان: «شمشیر شاه اسد من چون نیزه آفتاب است. آن زمان که می‌زندش بر خاک، دشمن می‌کند تب».

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

بسنجید با:

دیوانِ میغرنگ، سینان‌کشِ چو آفتاب کز نوکِ نیزه‌شان، سرِ کیوانِ زیان کشید
(خاقانی، ۱۳۸۷، ج. ۲/ص. ۱۱۸۱)

- تشبیه برف به جنگاور:

شیرمُ با شا اسدُم، خُس و سُوارون چپ و راستِ جَنگِ ایکنینِ چی برف و بارون
(حسینی، ۱۳۸۶، ص. ۲۹)

برگردان: «شیرم باد شاه اسدِ من! خودش و سواران. چپ و راست جنگ می‌کنند، چون برف و باران». توضیح: «شیرم باد فلانی» یعنی: من به فلانی می‌نازم و افتخار می‌کنم، زیرا همچون شیر دلاور است.

بسنجید با:

ناگه فتاد لرزه بر اطرافِ روزگار از چه؟ ز بیمِ تاختنِ ناگهانِ برف
(کمال‌الدین اسماعیل، ۱۳۴۸، ص. ۴۰۸)

- تشبیه تازش لشکر به سیلِ کوه:

علیدادِ ممدلی، سرِ سُوارون تاختِ آوردِ ز کُهِ به لَمِ چی سَیلِ بارون
(حسینی، ۱۳۸۶، ص. ۵۴)

برگردان: «علیدادِ محمدعلی، سرِ سواران! تاخت آورد از کوه به پایین، چون سیلِ باران».

بسنجید با:

همی‌راند لشکر چُن از کوه سیل بدآملِ گذشت از رهِ اردویل
(فردوسی، ۱۳۹۳، ج. ۲/ص. ۵۴۲)

- شادی حیوانات بر مرگ یکدیگر:

پَلنگِ کولِ کُدی وایده بیمار پازنونِ شادی کُنین، دالونِ زَینِ زال
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۵۵)

برگردان: «پلنگ تنگه کُدی شده است بیمار. پازن‌ها شادی می‌کنند، دال‌ها می‌زنند زار».

بسنجید با:

سال ۹، شماره ۳۷، فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۰ _____ دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

مر سگان را عید باشد مرگِ اسب روزیِ وافر بود، بی جهد و کسب
(مولوی، ۱۳۷۱، ص. ۱۰)

- پیسگی پلنگ:

آی پلنگ، پیسه پلنگ، پلنگِ جیلا زِ وَرِ ولی به دست جستی به سیلا
(Lorimer, 1954, p. 555)

برگردان: «ای پلنگ! ای پیسه پلنگ! ای پلنگِ جیلا! از ترسِ ولی به دست جستی به سوراخ». توضیح: «ولی» نام خاص تفنگی بوده است، و «ولی به دست» به صاحب این تفنگ اشاره دارد.

بسنجید با:

هر پیسه گمان مبر نهالی باشد که پلنگ خفته باشد
(سعدی، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۹)

- خنجر سبز:

اصلان خون زِ پشتِ گرهدِ بالِ قوامه قمه سوز آقا ایّم رهند پنجه‌هامه
(اوژن بختیاری، ۱۳۹۴، ص. ۸۶)

برگردان: «اصلان خان از پشت گرفت آستینِ قبايم را. قمه سبزِ آقا امام ریخت پنجه‌هایم را».

بسنجید با:

خنجرِ سبزش چو سرخ آید به خون حصرِ می و می را نشان بینی بهم
(خاقانی، ۱۳۸۷، ج. ۱/ ص. ۶۳۹)

۲-۳. باهمایی

اصطلاح «باهمایی» در اینجا، فراتر از معنای زبان‌شناختی^۱ و ادبیِ آن («جادوی مجاورت»؛ نک: شفيعی کدکنی، ۱۳۷۷) به کار رفته، و مراد از آن، همراهی یا هم‌زمانی صرفِ شماری واژه است که جنبه اصطلاحی یافته‌اند و تکرارشان در هر دو ادبیات (فارسی و بختیاری) تأمل برانگیز است. مواردی که ذیلاً نقل شده، جز مورد آخر (بغداد

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

و تبریز)، به احتمال قریب به یقین از سرچشمه‌های مشترک به شعر فارسی و بختیاری راه یافته، و بعید است که شعر فارسی، مأخذ شاهد بختیاری بوده باشد:

- چارپای کوسه:

ابراهیم گیل‌ور هوا وی ره و سوسه صیحاو صد میش لاس، نرمیش کوسه
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۵)

برگردان: «ابراهیم جامه درهوا، آمد رفت به سوسن. او صاحب صد میش ماده است و نرمیش کوسه».

بسنجید با بیت زیر که در وصف «اسب» است:

بود اهور و کوسج و لنگ و پس من نشسته برو چون کلاغو بر اهور
(رودکی، ۱۳۸۲، ص. ۸۱)

- رستگاری از درد:

شاهزاده ز بوکی ویده دیاری نه خُدا مرگ ایدیه نه رستگاری
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۷)

برگردان: «شاهزاده از بوکی پدیدار آمده است. خدا نه مرگ می‌دهد نه رستگاری». این بیت که وصف الحال شخص بیماری است، با بیت زیر قابل قیاس است:
ز درد عشق تو امید رستگاری نیست گریختن نتوانند بندگان به داغ
(سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۶۰۷)

- گور تنگ و تار:

نه امیره ننهین و گور تنگی جاک دست، نه جاک پا، نه جا تُفنگی
نه امیره ننهین و گور تاری جاک پا، نه جاک دست، نه جاک لاری
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۵۹)

برگردان: «امیر را ننهید در گور تنگی که نه جای دست دارد، نه جای پا، نه جای تفنگی؛ امیر را ننهید در گور تاری که نه جای پا دارد، نه جای دست، نه جای تفنگی».

سال ۹، شماره ۳۷، فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۰ ————— دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

لاری». توضیح: تکیه «تاری» روی هجای «تا» و یای آن، نکره است که با تکیه «تنگی» تطبیق می‌کند؛ در فارسی امروز «تنگ و تاریک» می‌گویند.
بسنجید با:

می‌نبیند آن سفیهانی که ترکی کرده‌اند همچو چشم تنگ ترکان گور ایشان تنگ و تار
(سنایی، ۱۳۶۲، ص. ۱۸۳)

– بغداد و تبریز:

پسِ پا پَنیر پَنیر، سینه قَلَم‌ریز چالِ نافِ حَوْضِ کَوُتر، مُلکِ تبریز
پسِ پاتِ پَنیر پَنیر، سینه قَلَم‌کار چالِ نافِ حَوْضِ کَوُتر، سینه ملکِ بَغدار
(Lorimer, 1995, p. 35)

بغدار: بغداد.

بسنجید با:

عراق و فارس گرفتی به شعر خوش حافظ بیا که نوبت بغداد و وقت تبریز است
(حافظ، ۱۳۸۷، ص. ۵۷)

– تیر و تقدیر:

صیدال‌بک جارِ اِزته: گو مَدَنی شیر! جنگه به جُریت بُکُن، تیر و ست به تقدیر
(Lorimer, 1955, p. 93)

برگردان: «صیدال‌بک جار می‌زند: ای برادر ماندنی شیر (= دلیر)! جنگ را به جرئت بکن، زیرا تیر افتاد به تقدیر (= اصابت تیرِ تفنگ به دست تقدیر است)».
بسنجید با:

هشت چیزش را برابر یافتم با هشت چیز هر یکی زان هشت سوی فضل او دارد مآب
تیغ او را با قضا و تیر او را با قدر دست او را با سپهر و خشت او را با شهاب
(فرخی سیستانی، ۱۳۸۸، ص. ۸)

۳-۳. اشارات و تلمیحات تاریخی – ادبی

همچنان که از عنوان پیداست، شواهد این بخش به اشاراتی تاریخی اختصاص دارد که جنبه ادبی دارند و اصطلاحاً «تلمیح» نامیده می‌شوند. این تلمیحات – به گمان راقم این سطور – بهترین ملاک برای سنجش تأثیر مستقیم ادبیات کلاسیک بر شعر بختیاری‌اند.

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

از همین موارد معدود دریافته می‌شود که افسانه‌های ایرانی، خاصه شاهنامه فردوسی، بیشترین قبول عام را در توده مردم و اقوام ایرانی یافته‌اند^{۱۰} و درمقابل، ادبیات رسمی و درباری، برای این طبقه از مردم چندان آشنا نبوده است:

- رستم:

ز آردل سوارِ اویم به خاطرِ جم قداره‌م کج بسته بیدم به طحرِ رستم
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۴)
برگردان: «از اردل سوار آمدم با خاطرِ جمع. قداره‌ام را کج بسته بودم به طرح
(= مانند) رستم».

- شیرین و فرهاد:

تو شمالِ سرخدی، مو لیلۀ باذ بیو که یک بینیم چی شیرین و فرهاد
(همان، ص. ۴۶)
برگردان: «تو بادِ شمالِ سرخدی، من گرد و خاکِ باد، بیا که یکدیگر را ببینیم چون
شیرین و فرهاد». علاوه بر تلمیح داستانی، مضمون «باد شمال» نیز در اشعار فارسی
نمونه‌های فراوان دارد:

هر صبح و شام قافله‌ای از دعای خیر در صحبت شمال و صبا می‌فرستمت
(حافظ، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۲)

- خسرو و شیرین:

تو شمالِ سرخدی، مو گرمسیری بیو که یک بینیم، چی خسرو و شیرین
(Lorimer, 1963, p. 59)
برگردان: «تو بادِ شمالِ سرحد هستی؛ من گرمسیری‌ام. بیا که یکدیگر را ببینیم، چون
خسرو و شیرین». یادآور می‌شود که هنری لایارد (Layard, 1894, p. 212) به آشنایی
بختیاریان با این داستان اشاره کرده است.

- بیژن و منیژه:

بیجن گُر گیو از پیِ دل رَهذ به چه وِست جونِس به مَنیجَه بید، جوم شه خسرو
بداصلِ کَلک‌چین که سَخَن گُذ به فَرَنگیز دل وَر مو بَده تا بَرُم خسروَت از او
(Lorimer, 1995, p. 43)

برگردان: « بیژن، پسر گیو، از پی دل رفت، به چاه افتاد. جانش (= امیدش) به منیژه بود، و به جام شاه خسرو. بداصل کلک چي که سخن گفت به فرنگیس: دل به من بده تا بَرم خسروت را از آب».

- قزلباشان:

دو جَوون به رَه اِیا زِ رَه دیناش تُراو و آقا امیر، طَحِرِ قِزلباش
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۵۹)
برگردان: «دو جوان به راه می آیند، از راه دیناش: تُراب و آقا امیر به طرح (= مانند) قزلباش». در حدود استقصای نگارنده، ظاهراً لغت «قزلباش» شواهد شعری فراوانی در فارسی ندارد. برای نمونه، بیت زیر نقل می شود:
سر و سرخیل قزلباش که بر خاک درش می نهد ترک قزل پوش فلک پیشانی
(دستنویس دیوان محتشم کاشانی، مورخ ۱۰۸۸ق: برگ ۱۸۷)

۳-۴. رسوم

رسوم و آداب فرهنگی و بومی، طبعاً در مقوله مضامین شاعرانه نمی گنجند، اما در اینجا استثنائاً به سه رسم کهن که سرایندگان گمنام بختیاری در مضمون آفرینی از آن بهره برده اند، اشاره می شود:

- با گاومیش برای سپاه توشه بردن:

گامیشونه بار کُنین برنج و گندی بُورین شیمبار خَرَو سی خَرَج اُردی
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۵۵)
برگردان: «گاومیش ها را بار کنید، برنج و عدس. ببردید به شیمبار خراب برای خرج اردو (= اردوی جنگی)». با همایی واژگان فوق که با فرهنگی خاص در قدیم مرتبط است، در بیت زیر انعکاس دارد:

به پیلانِ گردون کش و گاومیش سپه را همی توشه بردند پیش
(فردوسی، ۱۳۹۳، ج. ۱/ص. ۴۰)

- جامه سموری:

کُلْجه پوستِ سَمور و شالِ گُلدار دَرْدُم وُر جَوْنِتِ زنا، هِنْدی نِمْدمال
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۷۷)

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

برگردان: «کلیجه از پوستِ سمور، و شالِ گُلداز. دردم به جانت زتاد، ای هندیِ نمدمال».

بسنجید با:

روی هر یک چون دوهفته گرد ماه جامه‌شان غُفّه، سَموریشان کلاه
(رودکی، ۱۳۸۲، ص. ۹۴)

- تار موی به یادگار:

آی شَمالِ باز، رَو به زیرِ گِلیس یِه نشونی سیم بیار، نیتی زِ سِویلس
(ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۴۷)
برگردان: «ای بادِ شمال، برو به زیرِ گوشه جامه‌اش. یک نشانی برایم بیاور: تاری از سبیلش».

بسنجید با:

یک موی بدزدیدم از دو زلفت چون زلف زدی ای صنم به شانه
(دود پوتا، ۱۹۳۴، ترجمه شمیسا، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۸)
گویا بیت فوق سرمشق شاعران عرب شده است (همان، ص. ۱۶۹):
سَرَقْتُ مِنْ طَرَّتِهِ شَعْرَةً حِينَ غَدَا يَمْشِيْطُهَا بِالْمَشَاطِ

۴. مضامین مشترک با شعر تازی

نظر به پیوند تاریخی عمیق میان ادب پارسی و تازی، و احتمال ورود پاره‌ای عناصر عربی به ادبیات بختیاری به واسطه فارسی، و همچنین به عنوان تکمله‌ای بر این مطالعه تطبیقی، بخش پایانی مقاله به مضامین مشترک در ادب تازی و بختیاری اختصاص یافته است. شواهد عربی این بخش، همه منقول از *معلقات سبع*، یعنی کهن‌ترین نمونه‌های شعر عرب، است. گفتنی است که دادرس و شفق (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، صص. ۳۱-۳۲) به شباهت «طردیات» و اشعار «صعاليك» عرب، به ترتیب، با اشعار «صیادی» و اشعار مختص راهزنان بختیاری، اشاره کرده‌اند.^{۱۱} در ادامه، ترجمه شواهدی که نگارنده یافته است، بدون نقل اصل بختیاری و عربی آن‌ها، نقل می‌شود:

- وصیت به دختران و زنان، به سوگواری شایسته: «ای نازی! ای دست‌به‌حنا! دستت به شانه‌ام باشد. حالا که مرده‌ام، گیسوی خودت را برایم ببر، و دُمِ مادیانم را» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۴).
- بسنجید با: «ای دخترِ مَعْبُد، اگر رخت از جهان بستم، مردم را آن‌چنان که شایسته من است از مرگم آگاه کن و گریبان‌ت را چاک بزن. و در مویه‌گری، میان من و آن مردان که در زندگی نه همت والای مرا داشته‌اند نه رزم و رجز مرا، فرق بگذار» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، صص. ۳۷-۳۸).
- کوه، رازدار سرگذشت‌ها: «ای کاکایم! به کوه مرو که جایم (گورم) را ببینی. هر دو دست بر سر بزنی، بیایی بشینی» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۱)؛ «ای کوه تارازا! که بر تو گذشته است؟» (همان، ص. ۱۲۵).
- بسنجید با: «راستی که این کوه قنات شاهد چه سرگذشت‌ها بود؛ روزی مقام دوست بود و روزی دیگر کمینگاه دشمنان» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۵۱).
- دودِ سوار: «بر سر کوه قلندران مه پدیدار است. نمی‌دانم گردِ گله است یا دودِ سوار است» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۶۲).
- بسنجید با: «چون به سوی آب‌شخور تاخت آرند، گردی که به دنبالشان کشیده می‌شود مانند دودی است که از مشعلی فروزان بر جای ماند» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۶۷).
- عرق‌ریزی یا کفِ دهان اسب هنگام تاختن: «ای شَرّا! جانِ دلم! جانم بسته است به جانت! سینه‌بند را تر می‌کند کفِ دهانت» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۹).
- بسنجید با: «پوستی که به جای زین بر پشتش بسته بودم در زیر ران‌هایم لغزید و سینه‌اش عرق برآورد و تنگ چرمینش از عرق تر شد» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۷۰).
- درخواست از معشوقه سوار بر مرکب، به توقف و هم‌سخنی: «بورت را آرام بران تا تعریف کنم برایت» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفق و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۴۹).

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

بسنجید با: «سفرکردهٔ محمل‌نشین من! لحظه‌ای درنگ کن تا بگویم که در مدت هجر تو چه کشیده‌ام و بگویی از دوری من چه دیده‌ای» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۸۵).

- عادتِ غارت: «پس از مردن حاجی کاظم، ایل به غارت رفت» (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمهٔ شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، ص. ۹۷).

بسنجید با: «ما بر اشتران راهوار خود سوار شدیم و برای غارت، از نخلستان بحرین تا حساء را زیر پی نوردیدیم» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۱).

- به اسیری بردن زنان و دختران: «دلم سوخت! دلم برشته شد! دلم کباب است! خان قُلی زن‌ها را بُرد؛ شامشان شراب است» (حسینی، ۱۳۸۶، ص. ۴۲).

بسنجید با: «سپس از آنجا گذشتیم و بر تمیم حمله‌ور شدیم. ماه‌های حرام فرا رسید و ما دست از جنگ بازکشیدیم، در حالی که دختران اسیر قبایل مغلوب در خدمت ما بودند» (معلقات سبع، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۱).

- دلیلی دال و غراب: «هرکه رفیقش دال (= کرکس) است خوراکش گوشتِ مردار است!» (مثل بختیاری؛ یادداشت نگارنده). فروتن (۱۳۸۳، ص. ۱۳۱) به جای «رفیق»، «هم‌نشین» ضبط کرده است.

بسنجید با:

و مَنْ يَكُنِ الْغُرَابُ لَهُ دَلِيلًا يَمُرُّ بِهِمْ عَلَى جَيْفِ الْكِلَابِ
(دامادی، ۱۳۷۱، ص. ۱۷۴)

مضمون فوق، دربارهٔ زاغ و زغن و گفتار، در کهن‌ترین اشعار ذری نیز به چشم می‌خورد. برای نمونه:

هر کرا راهبر زغن باشد گذر او بمرغزن باشد
(رودکی، ۱۳۸۲، ص. ۵۸۳)

هرکه او بر ره گفتار رود، بی‌شک سوی مردار نماید ره گفتارش
(ناصر خسرو، ۱۳۵۷، ج. ۱/ص. ۱۲۱)

۵. نتیجه

در این مقاله، نخست به خویشاوندی تباری گویش بختیاری و زبان فارسی، و منطقه پیدایش مشترک آن‌ها اشاره، و نیز بر ضرورت مطالعه تطبیقی ادبیات بختیاری و فارسی تأکید شد، به‌ویژه به دلیل تأثیر شعر عامه بختیاری از شعر کلاسیک فارسی، و در عین حال، استقلال نسبی از آن که بهترین نمودش را می‌توان در ماهیت هجایی این سروده‌ها سراغ گرفت. سپس با رویکردی تطبیقی، پاره‌ای از مضامین شعری مشترک در این دو ادبیات، که نگارنده یافته است، به تفصیل نقل شد. این مضامین در چند دسته اصلی قرار می‌گیرند: تصاویر (صور خیال) و توصیفات، باهمایی‌ها، تلمیحات تاریخی - ادبی، و رسومی که دستمایه مضمون‌آفرینی قرار گرفته‌اند. وجود این تشابهات، گرچه گاه چیزی جز تصادف و تبادر نیست، به نظر می‌رسد اغلب در گذشته مشترک این اقوام ریشه داشته باشد، زیرا به دلیل انزوا و دورافتادگی اقوام گُر از جریان ادبیات مکتوب فارسی، اقتباس و اخذ از این ادبیات چندان گسترده نیست؛ هرچند بی‌شک برخی مضامین شعر گُری برگرفته از ادب فارسی است. تأثیر ادبیات فارسی را بیشتر می‌توان در تلمیحات اشعار بختیاری به افسانه‌های ایرانی، خاصه شاهنامه فردوسی، دید که احتمالاً منشأ شفاهی دارد. در پایان، با نظر به پیوند عمیق و دیرینه ادب پارسی و تازی، مقایسه‌ای نیز میان مضامین مشترک در اشعار بختیاری و معالقات سبع - به‌منزله نمونه‌ای از شعر کهن تازی - صورت گرفت.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای آگاهی از مضامین، موضوعات و ساختار شعر بختیاری، نک: Lorimer, 1954؛ ژوکوفسکی، ۱۹۲۲، ترجمه شفقی و دادرس، ۱۳۹۶، صص. ۲۳-۳۹؛ آسمند جونیفانی، ۱۳۸۰، صص. ۱۲۱-۱۷۲.
2. philological
۳. برای آگاهی از سطح سواد در عشایر بختیاری، نک: امیراحمدیان، ۱۳۸۷، صص. ۵۸-۵۷.
۴. ظاهراً قدمت کهن‌ترین متن به‌جامانده از گویش گُری به قرن ۱۱ هجری می‌رسد (نک: صادقی، ۱۳۷۵).
۵. برای آگاهی بیشتر از وزن شعر فارسی در دوره میانه، نک: جلالی، ۱۳۹۶، صص. ۱۸۹-۱۸۸.

سرچشمه‌های فارسی و تازی پاره‌ای مضامین در اشعار عامه بختیاری _____ سید مهدی دادرس

۶. در این بخش، برای کاستن از حجم کار، فقط به پژوهش‌هایی که با موضوع مقاله — یعنی پیوند مضامین شعری ذری و بختیاری — ارتباط مستقیم دارند، اشاره، و از ذکر پیشینه مطالعات زبان‌شناختی و تاریخی بختیاری، و نیز مطالعات ادبی دیگر جنبه‌های شعر بختیاری، پرهیز شده است.

7. archaic

۸. برای آگاهی از رسم الخط‌های پیشنهادی برای گویش بختیاری، نک: Anonby & Asadi, 2018.
۹. برای نمونه، ذال معجمه (واج گونه «د» مابعد مصوت) که در بختیاری نیز وجود دارد، به سنت نسخ خطی کهن، با ذ نشان داده شده است. ن غنه (خیشومی) نیز به صورت ن متمایز شده است.
۱۰. برای آگاهی از سنت شاهنامه‌خوانی در میان بختیاری‌ها، نک: Layard, 1894, pp. 212-213.
۱۱. برای آگاهی بیشتر از اشعار صعالیک، نک: هاشملو، ۱۳۸۳.

منابع

- آسمند جونیفانی، ع. (۱۳۸۰). *تاریخ ادبیات در قوم بختیاری*. اصفهان: شهسواری.
- ارانسکی، ی. م. (۱۹۶۰). *مقدمه فقه‌اللغه ایرانی*. ترجمه ک. کشاورز (۱۳۷۹). تهران: پیام.
- امیراحمدیان، ب. (۱۳۸۷). *پژوهشی درباره ایل بختیاری*. تهران: آگاه.
- اوژن بختیاری، ا. (۱۳۹۴). *تاریخ بختیاری*. تصحیح م. حیدری. تهران: تمتی.
- جلالی، م. (۱۳۹۶). *نگاهی توصیفی - تحلیلی به عروض و قافیه شعر پارسی*. تهران: نشر علمی.
- حافظ، ش. (۱۳۸۷). *دیوان حافظ، بر اساس نسخه‌های خطی سده نهم*. تدوین س. نیساری. تهران: سخن.
- حسینی، ب. (۱۳۸۶). *اشعار و ترانه‌های مردمی بختیاری*. اصفهان: شهسواری.
- خاقانی، ب. (۱۳۸۷). *دیوان خاقانی*. ویراسته م. کزازی. ۲ ج. تهران: نشر مرکز.
- خیام، ع. (۱۳۸۱). *صد و یک رباعی [Cent Un Quatrains]*. گزینش اشعار و برگردان فرانسه: ژ. لازار. تهران: هرمس.
- دامادی، م. (۱۳۷۱). *مضامین مشترک در ادب فارسی و عربی*. تهران: دانشگاه تهران.
- داوری، ب. (۱۳۴۳). *ضرب‌المثل‌های بختیاری*. با مقدمه ح. پ. بختیاری. تهران: کتابخانه طهوری.
- دود پوتا، ع. م. (۱۹۳۴). *تأثیر شعر عربی بر تکامل شعر فارسی*. ترجمه س. شمیسا (۱۳۸۲). تهران: صدای معاصر.

سال ۹، شماره ۳۷، فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۰ _____ دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

دیوان محتشم کاشانی. نسخه محفوظ در کتابخانه مجلس شورای ملی. به شماره ۸۶۴۳۴. مورخ ۱۰۸۸ ه.ق.

رضائی باغبیدی، ح. (۱۳۸۸). تاریخ زبان‌های ایرانی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
رودکی، ج. (۱۳۸۲). دیوان شعر رودکی. تصحیح و شرح ج. شعار. تهران: قطره.
ژوکوفسکی، و. آ. (۱۹۲۲). موادی برای مطالعه گویش بختیاری. ترجمه و اضافات: م. شفقی و س. م. دادرس (۱۳۹۶). تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
سعدی، م. (۱۳۸۴). گلستان سعدی. تصحیح غ. یوسفی. تهران: خوارزمی.
سعدی، م. (۱۳۸۵). کلیات سعدی. به کوشش م. مصفا. تهران: روزنه.
سنایی، م. (۱۳۶۲). دیوان حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنائی غزنوی. به سعی و اهتمام م. مدرس رضوی. تهران: کتابخانه سنایی.

شفیعی کدکنی، م. (۱۳۷۷). جادوی مجاورت. بنخارا، ۲، ۱۶-۲۶.
شفیعی کدکنی، م. (۱۳۸۴). شاعر آینه‌ها: بررسی سبک هندی و شعر بیدل. تهران: آگاه.
صادقی، ع. (۱۳۷۵). متن کوتاهی به گویش لری از قرن یازدهم هجری. زبان‌شناسی، ۱۳ (۱) و ۲، ۱۵-۹.

ظاهری عبده‌وند، ا. و کریمی نورالدین‌وند، ر. (۱۳۹۸). تصاویر و توصیف‌های پیکر معشوق در اشعار عامه بختیاری. فرهنگ و ادبیات عامه، ۷ (۲۶)، ۱۰۱-۱۲۸.
فاضلی، م. و پوربختیار، غ. (۱۳۹۵). بررسی آداب و رسوم سوگواری در شاهنامه فردوسی و مقایسه آن با آداب مذکور در بین اقوام لر بختیاری و لر کوچک. علوم اجتماعی، ۱۰ (۳۴)، ۱۲۱-۱۴۴.

فخرالدین اسعد گرگانی (۱۳۸۱). ویس و رامین. تصحیح م. روشن. تهران: صدای معاصر.
فرخی سیستانی، ع. (۱۳۸۸). دیوان حکیم فرخی سیستانی. به کوشش م. دبیرسیاقتی. تهران: زوار.

فردوسی، ا. (۱۳۷۵). شاهنامه فردوسی: متن انتقادی از روی چاپ مسکو. به کوشش س. حمیدیان. ۹ ج (در ۴ مجلد). تهران: قطره.
فردوسی، ا. (۱۳۹۳). شاهنامه. پیرایش: ج. خالقی مطلق. ۲ ج. تهران: سخن.
فروتین، ف. (۱۳۸۳). گنجینه مثل‌های بختیاری. با مقدمه م. بختیار. اهواز: صمد.
کمال‌الدین اسماعیل، ا. (۱۳۴۸). دیوان خالق‌المعانی کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی. به اهتمام ح. بحرالعلومی. تهران: کتابفروشی دهخدا.

- گیلانی، ن.، اکبری، م.، و یاری، س. (۱۳۹۶). بررسی تحلیلی و تطبیقی سوگ‌آیین‌های لری و کردی با سنت سوگواری در شاهنامه. *ادبیات تطبیقی*، ۹ (۱۷)، ۲۰۵-۱۸۳.
- معلقات سبع (۱۳۹۰). ترجمه ع. آیتی. تهران: سروش.
- ناصر خسرو (۱۳۵۷). *دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی*. ج. ۱. به اهتمام م. مینوی و م. محقق. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی، دانشگاه مکیل، با همکاری دانشگاه تهران.
- ناصر خسرو (۱۳۸۸). *دیوان اشعار ناصر خسرو*. تصحیح م. مینوی و م. محقق. تهران: دانشگاه تهران.
- نفیسی، س. (۱۳۸۲). *محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی*. تهران: اهورا.
- هاشمی، م. (۱۳۸۳). *بررسی و نقد اشعار صعلیک*. رشت: دانشگاه گیلان.

References

- Amir-Ahmadian, B. (2008). *A study on Bakhtiari tribe* (in Farsi). Āgāh.
- Anonby, E. & Asadi, A. (2018). *Bakhtiari studies II: orthography*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensia.
- Asmand Junghani, A. (2002). *History of literature in Bakhtiari people* (in Farsi). Shahsavari.
- Ayati, A. (trans.) (2011). *Mu'allaqat (The Suspended Poems)*. Soroush.
- Damadi, M. (1992). *Common contents in Persian and Arabic literature* (in Farsi). University of Tehran Press.
- Daudpota, U. M. (2003). *The influence of Arabic poetry on the development of Persian poetry* (translated into Farsi by Sirous Shamisa). Sedaye-Moaser Publishing.
- Davari, B. (1965). *Bakhtyari proverbs* (in Farsi). Tahoori Bookshop.
- Divān-e Mohtasham-e Kāshāni*. The Manuscript of the Library of National Consultative Assembly. No. 86434. Dated 1088 AH.
- Fakhraddin Gorgani. (1381/2002-2003). *Vīs u Rāmīn* (in Farsi) (edited by Mohammad Roshan). Sedā-ye mo'āser.
- Farrukhi Sistani, A. (2009). *Divān-e Hakim Farrukhi Sistāni* (in Farsi) (edited by Mohammad Dabir-Siaghi). Zavar.
- Fazeli, M., & Pourbakhtiar, G. (2017). Study of customs of mourning in Ferdousi Shahnameh and comparison with the customs of the kinfolk Bakhtiari Lor and Small Lor (in Farsi). *Social Sciences*, 10(34), 121-144.
- Ferdowsi, A. (1996). *The Shahnameh of Ferdowsi: A critical edition based on the Moscow edition* (in Farsi) (edited by Saeed Hamidian). Ghatreh.
- Ferdowsi, A. (2014). *Shahnameh* (in Farsi) (edited by Jalal Khaleghi Motlagh). Sokhan.
- Forutan, F. (2004). *A treasury of Bakhtiari proverbs* (in Farsi). Samad.
- Gilani, N., Akbari, M., & Yari, S. (2017-2018). An analytical-comparative study of Lurish and Kurdish mourning rituals and the mourning tradition

- in Shahnameh (in Farsi). *Journal of Comparative Literature*, 9(17), 183-205.
- Hafez, S. (2008). *Divān-e Hāfez: based on manuscripts of 9th century AH* (in Farsi) (edited by Salim Neysāri). Sokhan Publishers.
- Hashemlu, M. (2004). *The study and review of the poetry of the "Sa'ālik"* (in Farsi). University of Guilan.
- Hosseini, B. (2007). *Bakhtiari folk poetry and songs* (in Farsi). Shahsavāri.
- Jalali, M. (2017). *A descriptive-analytical look into the prosody and rhyme of persian poetry* (in Farsi). Elmi.
- Kamal-al-Din Esmail, E. (1970). *Divān-e Kamāl-al-Din Esmā'il Esfahāni* (in Farsi). Dehkhoda Bookshop.
- Khāghāni, B. (2008). *Khāghāni's collected poems* (in Farsi) (edited by Mir Jalal al-Din Kazzāzi). Nashr-e Markaz Publishing Co.
- Khayyām, O. (2002). *Cent un quatrains* (in French & Farsi). Éditions Hermes.
- Layard, A. H. (1894). *Early adventures in Persia, Susiana, and Babylonia, including a residence among the Bakhtiyari and other wild tribes before the discovery of Nineveh* (translated into Farsi by Mehrab Amiri). John Murray.
- Lorimer, D. L. R. (1954). The popular verse of the Bakhtiāri of S. W. Persia – I. *BSOAS*, 16(3), 542-555.
- Lorimer, D. L. R. (1955). The popular verse of the Bakhtiāri of S. W. Persia – II: Specimens of Bakhtiāri Verse. *BSOAS*, 17(1), 92-110.
- Lorimer, D. L. R. (1963). The popular verse of the Bakhtiāri of S. W. Persia – III: Specimens of Bakhtiāri Verse. *BSOAS*, 26(1), 55-68.
- Lorimer, D. L. R. (1995). *Poetry of the Baxtiārīs* (edited by Fereyduun Vahman and Garnik Asatrian). The Royal Danish academy of Sciences and Letters.
- Nafisi, S. (2003). *Biography, environment and time of Rudaki* (in Farsi). Ahura.
- Nasiri Khusraw. (1978). *Divan i Ash'ari Nasiri Khusraw* (in Farsi) (edited by Mojtaba Minovi and Mehdi Mohaghegh. McGill University, Institute of Islamic Studies, Tehran Branch, in Collaboration with Tehran University.
- Nasiri Khusraw. (2009). *Divan i Ash'ari Nasiri Khusraw* (in Farsi) (edited by Mojtaba Minovi and Mehdi Mohaghegh). University of Tehran Press.
- Oransky, Y. M. (2000). *Introduction to Iranian philology* (translated into Farsi by Karim Keshavarz). Payām.
- Ozhan Bakhtiari, A. (2015). *History of Bakhtiari* (in Farsi) (edited by Mohsen Heidari). Tamti.
- Rezai Baghbidi, H. (2009). *History of Iranian languages* (in Farsi). Centre for the Great Islamic Encyclopaedia.
- Rudaki, J. (2003). *A collection of Rudaki's poems* (in Farsi). Nashr e Qatre.
- Saadi, M. (2005). *The Golestan of Saadi* (in Farsi) (edited by Gholamhossein Yusofi). Kharazmi.

- Saadi, M. (2006). *The complete works of Saadi* (in Farsi) (edited by Mazaher Mosaffa). Rowzaneh.
- Sadeghi, A. A. (1996). A short text in Luri from the 11th Century A.H. (in Farsi). *Iranian Journal of Linguistics*, 13(1&2), 9-15.
- Sanai, M. (1983). *Divān-e Sanai* (in Farsi) (edited by Mohammad Taghi Modarres Razavi). Sanai Library.
- Shafiei Kadkani, M. (1998). The magic of proximity (in Farsi). *Bukhara*, 2, 16-26.
- Shafiei Kadkani, M. (2005). *The poet of mirrors: an investigation into indian style and Bīdel's poetry* (in Farsi). Āgāh.
- Zaheri Abdeh Vand, I., & Karimi Nouraldin Vand, R. (2019). The images and description of beloved in Bakhtiari's folk poems (in Farsi). *Culture and Folk Literature*, 7(26), 101-128.
- Zhukovsky, V. A. (2017). *Materials for the study of Bakhtiari dialect* (in Farsi) (edited by Mehdi Dadras and Maryam Shafaghi). Allameh Tabataba'i University Press.

